

INTELECTUALII ȘI PUTEREA

“Atunci ce ești tu oare? Nu faci parte din norod, nici al lui Dumnezeu nu ești. Nu te numeri printre stăpânitori și nu te află omul printre cei stăpâniți. Ești ca un șarpe care îmbie cu fructul din pomul cunoașterii (...)”

Stefan Heym “Relatare despre regele David”

Problema prezenței și impactului intelectualilor în viața publică este o problemă prin excelență intelectuală și dezbaterea asupra ei, atâta câtă e, face vizibile clivajele existente în această lume relativ închisă, deși fără contururi. La un nivel mai general, rolul intelectualilor în societate este destul de redus: capacitatea lor de a influența și orienta deciziile cu impact social rămâne – indiferent de apropierea sau depărtarea lor de putere – extrem de mică. De unde un soi de supralicitare a dimensiunii critice: principala caracteristică a intelectualului a ajuns să fie aceea de a se plasa “în contra tendinței”, fapt ce îi dă un statut mediatic (care devine – acesta și nu contribuția sa efectivă – subiect al disputei publice) și îl plasează în siajul unei tradiții glorioase ce merge de la Voltaire la Sartre. Dincolo de această revendicare, pare a fi vorba mai curând de un complex de inferioritate care se afirmă ca unul de superioritate: intelectualii au cu atât mai multă dreptate, cu cât sunt mai ignorați de către factorul decizional și măsura importanței lor e dată tocmai de refuzul puterii de a îi asculta. Într-o lume în care “anagajarea” a fost timp de decenii univocă, ea tinde să fie identificată cu partizanatul și “intelectualul angajat” (în procesul de decizie – care, fatal, în lumea modernă e unul politic) ajunge să fie taxat conform unei logici tribale: “al cui e?” Criticat și pentru dimensiunea mediatică și pentru implicarea politică, intelectualului nu-i mai rămâne decât retragerea în “turnul de fildeș” de la înălțimea căreia să contemple amurgul unei lumi (în) care își cunoaște tot mai puțin rostul.

*

Se poate spune că aceasta e o situație universală și că meditația asupra destinului său (inclusiv a celui social) aparține în chip propriu vocației intelectuale. Rămân totuși câteva specificități proprii lumii noastre care – în plus – ne pun în contact cu un trecut recent care a fost prea puțin semnificat de către intelectualii autohtoni. E vorba, în primul rând, de o restrângere a noțiunii de intelectual care evocă în principal secolul XIX și, odată cu el, modelul formării culturii române.

Pentru veacul menționat intelectualul este aproape în exclusivitate creatorul culturii umaniste și, chiar în interiorul acesteia, restricția merge mai departe vizând în mod particular literatul, istoricul ori filosoful (eventual avocatul, dar preponderent pe linia oratoriei). Restul profesiilor (inclusiv cele ce țin de câmpul umanioarelor, precum sociologia, jurisprudența ori științele politicii) sînt percepute mai curând ca vizând domenii tehnice. În toate momentele majore ale prezenței sale publice (finele secolului XIX, interbelicul, într-o anumită măsură anii '60 – '70 ai secolului trecut) intelectualul e un “furnizor de ideologie” al statului național; e cel care se identifică cu destinul (supra)istoric al țării, un destin care – cel mai adesea – scapă politicilor contextuale, dacă nu e pur și simplu trădat de acestea.

Intelectualul este “dincolo” de contextul politic – de aici și enormul lui prestigiu – pe care, dacă rămâne ceea ce trebuie să fie, îl moralizează în numele unor imperative categorice. Dacă, în schimb, “coboară în arenă”, devine el însuși parte a lumii pe care o critică și critica pe care o face acestei lumi i se aplică și lui. Însă, pe de altă parte, acțiunea de edificare a statului modern presupune o profesionalizare tot mai specializată care crează intelectuali centrați pe domenii mai mult sau mai puțin tehnice (administrație, economie, diverse inginerii, etc.). Ei nu sunt doar cei cărora le e încredințată gestiunea treburilor curente ale statului, ci și cei care, prin însăși natura activității lor, sunt în situația de a constata în ce măsură discursul “marilor intelectuali” numește adecvat și poate articula ceva în lumea reală.

Ceea ce e uimitor în istoria României moderne este faptul că dacă discursul marilor figuri ale intelectualității umaniste a traversat timpurile, revenind în actualitate după fiecare seism istoric, “celălalt discurs”, al intelectualității domeniiale (și în particular a celei administrative) a rămas departe de acest succes și, mai ales, nu a reușit deloc să se decanteze într-o “memorie instituțională”. Ceea ce poate ridica întrebarea dacă nu cumva primul a supraviețuit tocmai deoarece nu era decât un discurs.

Încă de la începuturile ei în spațiul românesc modern intelectualitatea cunoaște un clivaj care se va reproduce în toate momentele istoriei noastre: de o parte intelectualul “mic”, funcționarul tehnic, prins în mecanismele statului și angajat în efortul de edificare a acestuia; de cealaltă parte intelectualul “mare”, scriitor – în cea mai largă accepțiune a termenului – care critică suveran întreprinderile administrației de stat și vede modernizarea sub semnul unui previzibil eșec. De o parte optimismul calculat (până la desconsiderarea contextului efectiv în care urmează a-și realiza programul) al celui pentru care destinul țării se joacă pe cartea viitorului; de cealaltă parte supralicitarea eroică a unui trecut mito-poetic pe care prezentul și viitorul deopotrivă nu fac decât să-l compromită. De unde, inevitabil, o mefiență reciprocă a celor două “ordine”: pentru intelectualul birocratizat “profetul național” nu e nimic mai mult decât un demagog iar arta lui sublimă are ca revers ridicolul atunci când e judecată “obiectiv”; iar pentru “marele intelectual” cei angajați în munca administrativă nu sunt decât niște funcționari de duzină, mărginiți și condamnați – datorită lipsei lor de orizont – a se rătăci pe căile unei întreprinderi al cărei sens le scapă. E vorba, în fond, de două discursuri paralele, care se ignoră suveran și care par a fi condamnate – deși principial dau impresia că vorbesc de aceleași lucruri – să nu se întâlnească niciodată.

Și totuși: a existat un moment în care apropierea lor părea a fi în măsură a genera o conjuncție a celor două perspective într-o problematică unitară: e vorba de finele anilor '30 și începutul anilor '40 când sunt redactate cele patru volume ale “Enciclopediei României”. În acel moment și istoriile domeniiale și oamenii ce le ilustrau păreau a fi devenit suficient de maturi pentru a se întâlni într-o acțiune reflexivă comună menită a pune bazele reflecției asupra acțiunii în spațiul public românesc. Dar, așa cum știm, n-a fost să fie; “Enciclopedia” a rămas neterminată, volumele apărute au văzut lumina tiparului în vremuri din ce mai tulburi, apoi au fost damnate de logica altei lumi iar cei ce le-au conceput au pierit sau au fost risipiți, victime ale unei “terori a istoriei” în fața căreia și gândirea și acțiunea au fost neputincioase.

*

Fără îndoială, dintre toate rupturile instituționale ale istoriei românești cea mai dramatică a fost aceea care a survenit la finele celui de-al Doilea Război Mondial, o dată cu instaurarea comunismului. Nimic din tot ceea ce fusese întreprins anterior nu ne pregătise

pentru această schimbare radicală de proiect. Pentru comuniștii primei etape trecutul nu exista decât ca exemplu negativ și, prin urmare, toate remanențele lui trebuiau suprimate, indiferent de costuri. Prețul cel mai mare l-a plătit “marea intelectualitate” interbelică: i-a fost interzis cu desăvârșire accesul la spațiul public, conținutul discursului său a fost condamnat la uitare (mai mult chiar decât la batjocură), iar reprezentanții săi eliminați din viața publică dacă nu din viață pur și simplu. Cei care au ales acomodarea au trebuit nu doar să accepte, ci și să justifice inacceptabilul. Timp de două decenii vocea intelectualității mari a fost, în mod brutal, redusă la tăcere.

Locul discursului ei a fost umplut, *ad nauseam*, de o frazeologie sterilă, cel mai adesea debitată sub forma lozincilor, care (în mod intenționat) spunea foarte puțin căci principala ei misiune nu era aceea de a face ceva inteligibil, ci aceea de “a mobiliza masele” în slujba proiectelor Partidului. Vectorii acestui discurs – nu doar în acei ani, ci pe întreaga durată a comunismului – au fost activiștii, hipostaziați în “avangardă conștientă a proletariatului” ajuns la putere. Pe cât de adevărat e faptul că ei erau singurii “inițiați” în “teoria cea mai avansată”, aceea pe care o exprima Partidul, pe atât e de incontestabil și faptul că nu au avut nici un moment dreptul de a problematiza și discuta această teorie. Rolul lor a fost dintru început – și a rămas tot timpul – acela de curea de transmisie a deciziilor luate la vârful puterii comuniste iar aportul personal care le era îngăduit consta în vulgarizarea circumstanțială a corpusului doctrinar al materialismului dialectic și în popularizarea adaptării tezelor acestuia la modificările, adesea imprevizibile, ale “liniei Partidului”.

În ciuda faptului că beneficiau – cel puțin de la un moment dat – de studii superioare, activiștii nu au constituit niciodată un corp intelectual, fie și în rândurile Partidului comunist (acesta rămânând marcat de un antiintelectualism originar), iar rolul lor a rămas tot timpul unul subaltern. Într-un fel, logica ideologiei era cea care îi oprea să ajungă la acest nivel: “învățătura Partidului” era (asemeni Revelației) dată dintru început ca ceva definitiv care, cel puțin în articulațiile ei fundamentale, nu putea face obiectul nici unei modificări sau revizuirii. Cât despre “dezvoltarea ei creatoare”, aceasta constituia monopolul celor mai înalte instanțe ale Partidului – în speță a secretarului său general. Numai că, în ciuda munților de maculatură scriși pe marginea “contribuțiilor inestimabile” ale acestuia, nimeni – nici măcar în interiorul aparatului – nu le lua în serios.

Impus ca obligatoriu la toate nivelele învățământului, “materialismul dialectic și istoric” a avut un dublu efect: pe de o parte, grație caracterului simplist, stereotipiei cu care era repetat și absenței termenilor de comparație, a reușit să constituie un cadru mental rezidual care i-a marcat (cel mai adesea involuntar) pe toți cei care au trăit în acel timp și continuă să se manifeste ca un *pattern* ideologic (adesea mai pregnant decât înainte) și după căderea comunismului. Pe de altă parte, tocmai pentru că era impus, el a determinat reacția celor obligați să-l asimileze fără a-l putea problematiza. E vorba, bineînțeles, de o reacție pasivă, oamenii mimând discursul oficial, dar evacuându-l din câmpul lor de interese. Astfel se explică în bună măsură faptul că numărul lucrărilor serioase bazate pe analiza marxistă a istoriei ori a prezentului României comuniste este infim (și nici una nu poate fi citată ca referință). Sigur, trebuie spus și faptul că astfel de cercetări au fost sistematic prohibite de puterea comunistă dat fiind că ele, în varianta benignă, amenințau monopolul ideologic al Partidului (fie și prin faptul că, oricât de “pe linie” ar fi fost, erau lucrări individuale), iar în varianta malignă deschideau calea disidenței (precum în celelalte țări estice).

Paradoxul face ca într-o țară care se revendica de la ideologia marxistă, gândirea de stânga să fi fost riguros prohibită. Acest fapt a făcut ca, după turnura din ’64 – ’65 care

marchează “naționalizarea” comunismului în România, discursul intelectual să recupereze o parte din temele dreptei interbelice (accentul pus pe naționalism, lectura mito-poetică a trecutului, ideea economiei autarhice, etc.). E vorba de o recuperare distorsionată atât de absența contextului istoric care devenise, după două decenii de monopol comunist, ininteligibil pentru cei care nu trăiseră “în acel timp”, cât și de cenzura care supraveghea atent ce și cât se publică (textele care apar în această perioadă fiind sistematic “cosmetizate”) și împiedica dezbaterea onestă a respectivelor teze. Astfel că și ideile “nealiniate” recuperate în anii “comunismului național” sfârșesc într-o vulgată autohtonistă – e vorba de faimosul “protocronism” – care, în cele din urmă, ajunge să se împletească cu firul roșu al materialismului dialectic (vulgarizat și el), într-o ideologie bizară care făcea apologia izolării și a unui despotism de factură asiatică. În timp ce radicalismul ei – frizând caricaturalul – îi îndepărta pe majoritatea intelectualilor, tot el îi atrăgea pe câțiva amatori de beneficii ale susținerii puterii, iar simplismul dublat de reactivitatea acestei ideologii au pătruns (cum se va vedea după ’90) incredibil de adânc în mentalul public.

*

Dar deschiderea de la jumătatea anilor ’60 (care, să nu uităm, era deopotrivă una a culturii și a porților închisorilor) are și un efect de durată: o parte din trecut este adus la lumină – în primul rând prin supraviețuitorii săi – și, în spațiul închis al monopolului ideologic, își face apariția o pluralitate de limbaje și o multitudine de căi alternative ale gândirii. La început din cauza necesității de a demarca prezentul de trecut, apoi pentru a oferi o supapă de eliberare frustrărilor unei populații ce se adâncea în mizerie și cu condiția ca aceste manifestări alternative să nu pericliteze logica sistemului devenind un discurs coerent, ele sunt tolerate și – în anumite momente – chiar încurajate. Beneficiind de aura interdictului și, adesea, a represiei punctuale, precum și de prestigiul susținerii din partea exilului românesc, operele “rezistenței prin cultură” reușesc să constituie adevărate *underground*-uri în jurul creatorilor lor.

Într-o logică nominalistă precum aceea a comunismului, aceștia sunt investiți cu o autoritate aparte care, neputând fi exercitată în spațiul public, dobândește contururi mitice și deturneză atenția de la valoarea efectivă a contribuției autorului la rolul pe care acesta este ținut a-l juca într-un scenariu care nu e neapărat al său. Lectura “printre rânduri” face adesea ca textul propriu-zis să devină doar pretextul unei hermeneutici care sfârșește prin a i se substitui. Însă, la fel ca și pactul cu puterea, “pactul cu cititorul” este ambiguu. Dar dincolo de orice ambiguități, un lucru e cert: jocul cu subînțelesurile nu duce la constituirea unui înțeles articulat al istoriei sau al situației sociale care să poată constitui premisa unei rezistențe coerente față de agresivitatea crescândă a puterii din ultimii ani ai comunismului românesc. Dimpotrivă, crează un limbaj esopic – în virtutea căruia aluzia și subînțelesul iau locul argumentării și al dezbaterii – care induce ideea (riscată și riscantă) că se poate vorbi despre ceva fără a vorbi cu adevărat despre lucrul în cauză. Mai exact, în locul spațiului public (pe care l-ar fi putut genera dezbateră unor probleme) se crează solidarități tăcute (și cu geometrii variabile) ale celor capabili să decodifice logica aluzivă a anumitor texte și să o împărtășească fără a o face explicită. Într-un fel, reușita cenzurii a fost mai mare decât putea spera puterea: granița dintre ceea ce poate fi spus și ceea ce nu poate fi spus a ajuns să treacă prin indivizi. Dar, în egală măsură, eșecul ei a fost mai mare decât și l-ar fi putut imagina: în ciuda eficienței în a reprima vocile gândirii autentice, puterea comunistă a fost incapabilă (în toți cei 45 de ani de existență) să ofere altceva decât binecunoscutele “lozinci” care au sfârșit într-o deriziune generalizată.

“Rezistența prin cultură” nu trebuie nici subapreciată (în acel timp, rolul ei a fost enorm în păstrarea și transmiterea unor forme de gândire neînregimentate politic, precum și în menținerea unor spații de libertate și normalitate în vremuri ostile), dar nici supraestimată (rolul ei în influențarea puterii comuniste sau în subminarea acesteia a fost minim, iar prestigiul de care au beneficiat intelectualii reprezentativi ai aceluși timp nu s-a convertit în capital de influență după 1990). Marile figuri ale intelectualității din anii comunismului au fost admirate pentru anvergura sau libertatea lor interioară, dar nu au fost urmate pentru simplul fapt că nu au reușit să creeze un proiect care să merite a fi urmat. Cauzele sunt multiple: frica inculcată generației precedente (care a dus la evitarea oricărei coliziuni cu o putere care făcuse dovada a ceea ce era în stare), dispersia și rivalitățile din mediul intelectual, credința în capacitatea de a “manipula” (pe linia naționalismului) autoritățile, “concesiile” (mai curând de ordin material) ale puterii, refugiul în neutralitatea academică sau în “arta pentru artă”, inapetența pentru angajări radicale, etc. Până la urmă prestigiul intelectualilor s-a dovedit a fi iluzoriu, dat fiind că – așa cum s-a văzut în anii '90 – puterea lor a fost aproape exclusiv una simbolică. Dincolo de aceasta, ei nu au fost decât insule izolate pe marea agitată de valurile “terorii istoriei”.

*

În ciuda statutului și a privilegiilor (diferite) de care s-au bucurat, nici activiștii, nici intelectualii recunoscuți ca atare în acel timp nu au avut o reală influență asupra aparatului de conducere comunist. A existat însă o categorie intelectuală care, deși nu a ajuns la frâiele acestei puteri, a cântărit mult mai greu în structura statului comunist: intelectualitatea tehnică (aici intră nu doar inginerii din cele mai variate domenii, ci și agronomii, zootehniștii și chiar funcționarii de stat cu studii economice sau juridice). Dogma – centrală în toate statele de inspirație sovietică – a industrializării masive și rapide a creat condițiile apariției și dezvoltării unei adevărate caste a cărei influență și al cărei rol în economia României socialiste sunt mult subestimate. Fără îndoială, masele de ingineri produși “pe bandă rulantă” începând cu anii '50 nu aveau nici prestigiul, nici audiența intelectualilor din disciplinele teoretice, dar – lucru semnificativ – nici handicapurile “activiștilor de profesie”. Competența lor era una reală și – în plus – era una de care statul comunist avea nevoie. Mai mult, însăși faptul că sunt produși “în serie” constituie un avantaj, deoarece constituie premisa unei solidarități de grup greu de identificat în alte medii ale aceluși timp. Încă un atu: asemeni “tehnocraților” interbelici, lor le e încredințată – într-o măsură mult mai mare decât activiștilor – gestiunea treburilor curente ale statului (și în primul rând cele ce țin de realizarea “sarcinilor de plan”), astfel că sunt practic singurii care au o înțelegere adecvată a mecanismelor de funcționare în concret a sistemului comunist.

Nu pornind de la teorii, ci în modul cel mai empiric cu putință, ei sunt aceia care dobândesc conștiința disfuncționalităților economiei planificate. Ar mai trebui adăugat un lucru: tot pe linia industrializării – care, în anii '60 – '70, caută să imite mai curând modelul vestic (de mai mare succes) decât cel sovietic – o parte a intelectualității tehnice ajunge în contact cu lumea occidentală, având astfel posibilitatea de a compara “realizările” și proiectele de acasă cu cele din lumea liberă. Pentru acești oameni criteriul de judecată nu ține de o schemă ideologică, ci de ceea ce constituie propriul competenței tehnice – eficiența, astfel că la acest nivel se realizează comparația celor două lumi. Se cuvine remarcat și faptul că în contactele cu Vestul sunt acompaniați pe de o parte de economiști care încep să se rodeze în mecanismele comerțului exterior, pe de alta de partea din Securitate care controla relațiile cu străinătatea.

Evoluția intelectualității tehnice este sincronă cu aceea a industriei socialiste: dacă prima generație de ingineri e angrenată în executarea “marilor proiecte” care pun accentul pe forța brută și impun concentrarea mâinii de lucru (pe care le susține logica atât represivă, cât și militantă a statului), a doua generație mizează preponderent pe utilizarea noilor metode de conducere a activității industriale și pe folosirea tehnologiilor avansate în procese din ce mai complexe. Prima generație (care, totuși, se formase cu profesori interbelici) rămâne mai apropiată de schemele mecanice (în care depășirea obstacolelor cere o mai mare mobilizare de forțe), a doua descoperă cibernetica, informatica, automatizările, domenii în care faptul de a fi la curent cu ultima informație și tehnologie din domeniu e esențial. Ori problema acestei ultime generații este aceea că, de la un moment dat, ascensiunea ei e oprită fără menajamente. Se știa și până atunci că pătrunderea în instanțele superioare ale Partidului se făcea pe cale exclusiv politică – altfel spus, proba decisivă nu era aceea a competenței profesionale, ci a loialității politice. În virtutea acesteia, cei “ajunși sus” trebuiau să se conformeze hotărârilor politice (chiar dacă realizau caracterul lor discreționar și faptul că intrau în contradicție cu datele pe care li le furniza pregătirea lor), singura formă de independență (și de dezamorsare a frustrărilor) ce le era permisă fiind aceea de a încuraja echipe de cercetători pe calea unei specializări mai performante. În bună măsură, generația a doua provine tocmai din mediul acestor grupuri specializate și, deja, cosmopolite.

Ea este aceea care e cel mai puternic lovită de sistarea importurilor (în primul rând de tehnologie) consecventă colapsului României în raporturile financiare cu instituțiile creditoare de la începutul anilor '80 (și a deciziei lui Ceaușescu de echilibra balanța de plăți – iar apoi de plăți datorata externă – prin exportul de materii prime). Oamenii aceștia, care ajunseseră deja în conducerea “marilor întreprinderi socialiste”, a mega-combinatelor ori în centralele ministerelor și care așteptau următoarea etapă a promovării (intrarea în Comitetul Central) se văd reduși la un rol mai curând decorativ și simt că asupra lor planează amenințarea de a fi transformați în țapi ispășitori ai unei politici pe care o dezaprobă. Căci, o dată cu blocarea importurilor, tehnologiile de producție se perimează, producția scade tot mai mult calitativ, ceea ce o face neatractivă nu doar pentru piața externă (la care aproape nu mai are acces), ci și pentru beneficiarii interni ai repartiției pe bază de plan, prin urmare se acumulează în stocuri care nu-și mai găsesc utilitatea, astfel că funcționarea înșăși a enormelor uzine începe să devină problematică. Cum în socialism nu se pune problema șomajului, se recurge la tot felul de expediente (precum “plata în acord global”) menite a diminua pierderile unui sector care nu doar funcționa în pagubă (asta întâmplându-se pe aproape toată durata existenței lui), dar sfârșise prin a deveni o aporie sub ochii tuturor: nici nu putea fi oprit (pentru a sista pagubele) – căci asta ar fi însemnat renunțarea *de jure* la majoritatea pretențiilor socialismului, nici nu mai putea fi repornit – în absența unor piețe pe care să-și valorifice produsul și a unor tehnologii care să facă acest produs rentabil. În aceste condiții, singurul lucru care-i mai rămâne lui Ceaușescu este proclamarea *de facto* a unei economii de război, bazată pe rechiziții, pe mobilizare și pe apelul patetic la rezistență, deși e total neclar, în situația finelor anilor '80, față de ce suntem chemați a rezista.

Recursul la mitologia “încercuirii”, cu o Românie plasată între dușmani și “în calea invaziilor” (care atinge apogeul – și cade în butaforie – în ultimele zile dinaintea prăbușirii comunismului), poate corupe mințile – în particular cele înclinate spre autovictimizare – dar nu poate înlătura evidența unei catastrofe care se agravează. În 1987, Brașovul o arătase manifest. Totuși, un fapt rămâne incontestabil: nemulțumirea celor cu pregătire tehnică nu dobândește o voce în spațiul public. Însă, pe de altă parte, e ceva care va avea – destul de curând – un impact asupra vieții publice românești. Rolul acestei categorii de tehnicieni ai industriei socialiste nu e doar acela de executanți ai sarcinilor de plan, ci și acela de depozitari

ai informațiilor pe care conducerea comunistă alege cu bună știință să le ignore (întrucât nu le poate dispune în schema sa de înțelegere a realității). Mai mult sau mai puțin, cei aflați în fruntea sectoarelor economice sunt, la finele anilor '80, cei mai bine informați cu privire la starea de fapt a "socialismului" românesc. Accentuarea crizei României din ultima fază a comunismului mărește nu doar distanța dintre vârfurile partidului și societate, ci și pe aceea dintre aceste vârfuri și masa de ingineri meniți a transpune în practică directivele "de sus".

Faptul că ei nu ajung la formularea explicită a problemelor cu care se confruntă e semnificativ, dar tot atât de semnificativ este și faptul că pasivitatea și circumspecția lor în raport cu aceste directive fac ca, în cele din urmă, discursul puterii comuniste să piardă orice legătură efectivă cu concretul. Parțiala militarizare a economiei – la care recurge Ceaușescu pentru a palea aceste disfuncționalități – nu are ca efect decât faptul că și armata vine în contact cu această starea dezastruoasă a economiei și ia cunoștință de problemele care sunt manifeste pentru tehnicienii industriei. Finalmente, în '89 – când președintele anunță plata datoriei externe (ca încununare a politicii autarhice a ultimului deceniu) – pentru toți tehnocrații "eșalonului doi" e manifestă legătura dintre decizia politică (apanaj a vârfurilor ierarhiei de partid) și falimentul economic al României socialiste. Din acel moment autoritatea decidenților se disipează, iar faptul că Partidul își mai menține puterea câteva luni se datorează atât inerției (întreținută de amenințarea represiunii), cât și inexistenței unui/unor grup/grupuri alternativ/alternative de influență spre care să poată migra nemulțumiții declinului economic. Practic, căderea lui Ceaușescu nu se consumă doar în zilele lui decembrie '89; acestea sunt mai curînd epilogul unui proces care a durat un întreg deceniu. Așa se explică faptul că, în acele zile, cele mai multe ordine ale lui se pierd în gol, iar puterea lui nu mai e creditată decât de câteva persoane din anturajul proxim.